

пацалунак
сэкс
байструк
вернасьць
зрада

каханьне

ЖЫЦЬЦЁ З ПАЦАЛУНКАМ

Размова з Тацянай Валодзінай

Сярод звычак людзей ёсьць і цалаваньне. Чалавек штодня цалуе каханага, дзяцей, бацькоў, цалуе руку сьвятара, з пацалункамі сустракае й праводзіць гасьцей. У той жа час ёсьць народы, якім пацалункі здаюцца чымсьці брыдкім і незразумелым — прыкладам, японцы альбо кітайцы. Вядома й звычка «цалавацца» насамі — гэтак робяць на Поўначы. Пацалунак адносіцца да невэрбальнай камунікацыі. Наагул вылучаюць тры віды пацалункаў: пацалунак каханьня, ці палюбоўны, рытуальны й этыкетны. Усе яны маюць і агульнае, і адрознае. А ў мітапаэтычных адносінах пацалунак сымбалізуе зьліцьцё чалавечых душаў, замацаваньне роднасных стасункаў, выражэньне шэрагу ідэяў сацыяльнай яраpxi.

— *І найперш усё ж цікава: як наагул чалавек навучыўся цалавацца? Дзе вытокі гэтага звычаю?*

— Адказаць на гэтае пытаньне цяжка, і наўрад ці магчымы адназначны адказ. Аднак навукоўцы выказваюць меркаваньні, што асноваю для разьвіцьця такой зьявы, як пацалунак, стала смактаньне ў дзяцінстве матчыных грудзей. Хутчэй за ўсё, якраз прыроджаны смактальны рэфлекс спарадзіў гэты сродак пачуцьцёвых дачыненняў. На першым годзе жыцьця менавіта рот — галоўная крыніца задавальненняў кожнага з нас. Таму шляхам працяглых пераўтварэньняў кармленьня дзіцяці — ад смактаньня грудзей да перадачы ежы з роту ў рот — і ўзьнікла гэтая дзея.

— *Адкуль паходзіць слова «пацалунак»?*

— У гэтым слове вылучаецца корань *-цал-*, які выяўляе выразную сувязь са словам «цэлы». Прыметнік «цэлы» мае два асноўныя значэньні: увесь, у поўным аб'ёме, прыкладам, «зьеў цэлы кусок», і непашкоджаны, без заганаў: цэлая кашуля, не парваная. Таму сам корань *-цэл-* нясе значэньне жаданьня быць цэлым, цэльным, здаровым. Пацалунак у традыцыйным этыкеце й суправаджаецца пажаданьнем здароўя. Прыкладам, беларускія жанчыны пры сустрэчы, нахліўшы галаву й сказаўшы «Здаровінька!», цалаваліся ў вусны. І мы сёньня паводле старога звычаю цалуем дзіця, супакойваючы яго, цалуем пабітае месца — і верым, што так хутчэй загоіцца.

— *Якая знакавая сэмантыка пацалункаў у народнай культуры, фальклёры?*

— Там пацалунак разумеецца як сродак разбурэньня злых чараў. Ва ўсясьветным фальклёры шырока вядомы сюжэт пра зачараваную прынцэсу, якую царэвіч абуджае да жыцьця якраз пацалункам. У беларускіх жа казках зачараванага ведзьмаю каралевіча ратуе простая дзяўчына:

І пачаў пачвара зь сьвіным лычом пець песні, пачаў пець так гожа, што голас лезе аж у самую душу й разам хочацца плакаць і сьмяяцца. Пяе ён з такімі любошчамі, што затаніў у дзеўчыны й голаў, і сэрца. Сама няведама зачым, схавіла яна страшэннага чалавека за голаў да й пацалавала. У той момант абярнуўся ён у гожага каралевіча, схавіў яе на бярэма да й панёс да гасподы. І сталі яны жывіць да пажываць да бедных людзей не забываць.

— *Як актуалізуецца ў беларускіх паданьнях нежаданы пацалунак, пацалунак нялюбага чалавека?*

— Захавалася легенда пра царыцу, вельмі ахвочую да прыгожых хлопцаў. Але беларус-прыгажун абірае лепей страшэнную будучыню, чым пацалунак нялюбай.

А царыца нічога не ўважае, абы толькі ёй абняць таго гожага хлопца. От вялела яна, і прывялі яго к ёй. Толькі яна хацела яго абняць да пацалаваць, аж зірне — яго твар абярнуўся ў свіное рыла. Крыкнула тут царыца, а зь яе й дух вон выперла.

— *Эстэтыка казкі, легенды сьцьвярджае сьвет ідэальны, мрою. А як ставіліся нашы продкі да пацалункаў у рэальным жыцці?*

— Трэба нават заўважыць, што ў вясковай традыцыі пацалунак разумеўся як прывітаньне, доказ прыязнасці, сардэчны паклон. Пацалункамі суправаджаліся шматакія зборышчы нежанатай моладзі, гэтак званыя вячоркі. Пацалунак — складнік асобных моладзевых гульні: бывала, усе ўдзельнікі карагоду неаднаразова перацалюваліся адзін з адным. Падчас калядных ігрышчаў, як пісалі зьбіральнікі фальклёру: «Гульні заканчваюцца шумным гуляньнем, што даходзіць часам да празьмернасці — абдымкам, пацалункам, жартам няма ліку». Асобныя вольнасці дазваляліся самім характарам гульні. У смаленскіх беларусаў у час гульні «Жаніцьба бахара» да кіраўніка «бацькі» гульцы падводзілі хлопцаў і дзяўчат, а ён ім загадваў: «Цалуйцеся!». А дзяўчаты ў крык, ня хочуць цалавацца, а хлопцы — хоп! — і пазадзіраюць ім адзеньне. Тут яшчэ больш сьмеху. А іхныя віцебскія суседкі на Каляды «жанілі Цярэшку», прыпяваючы:

*Паіла коніка ў вядрэ,
Відзіла я рыбку на дне.
Смачная рыбка карась,
Пацалуй, дзядулька, хоць раз.
Смачная рыбка язёк,
Цалуй і йшчэ разок.*

— *Сёньня вясельля і ўявіць нельга без такога ўжо звыклага скандаваньня «Горка!», калі малады з маладою мусяць цалавацца. Што гэта за звычай, ці заўсёды гучаў гэты вокліч на беларускіх вясельлях?*

— Калі перагартыць усе вядомыя запісы вясельля, дык, бадай, да сярэдзіны XX стагодзьдзя такіх паказьнікаў няма. Праўда, апісвалася перадусім сялянскае вясельле. Магчыма ж, ведалі гэты звычай гараджане. Але міталагічныя падставы судачынення воклічу «Горка!» й пацалунку выразныя, а паралелі між інтымнымі пацалункамі й прыняцьцем ежы прасочваюцца вельмі паслядоўна. Бо гэтым словам абавязкова папярэднічае заўвага кагосьці з гасьцей, што страва салёная, нясмачная, горкая, і яе трэба абавязкова падсаладзіць. Мы ж часта кажам: салодкі пацалунак, салодкія вусны, пагынаць адзін аднаго ў пацалунках. Цалаваліся, дарэчы, калі садзілі цыбулю, каб горкаю не была. Абавязковай стравой на вясельлі быў мёд — згадаем тут і выраз «мядовы месяц». Таму сувязь смакавых пачуцьцяў і пацалунку законная. Што тычыцца колішніх вясельляў, дык пацалункі маладых асабліва не акцэнтаваліся. Абавязковымі й рытуальна значнымі былі пацалункі іншага характару. Да прыкладу, маладая кланялася сьвякроўцы, цалавала ёй руку, твар, і з прапановы дружкі абедзьве яны пілі адна да адной па чарцы гарэлкі — каб замацаваць назаўсёды згоду:

Асабліва ўзрушвае час бацькоўскага бласлаўленьня. Бацька падыходзіў да стала й цалаваў праз стол дачку, кажучы пры гэтым: «Няхай Бог блаславіць!». Гэта таксама робіць і маці. Затым усе падыходзяць да нявесты й цалуюць яе, выказваючы пры гэтым свае добрыя пажаданьні. Перад адпраўленьнем маладога за нявестай сват частуе ўсіх гарэлкай, а бацька яго нясе на талерцы заку-

ску. Пасьля сват бярэ ў рукі каравай; убачыўшы гэта, малады падыходзіць да бацькоў, а потым на чарзе да ўсіх іншых, цалуючы ў рукі, — кожны ў адказ робіць над яго галавой знак крыжа.

— Што азначае пацалунак у руку?

— Пацалунак у вусны, шчокі выражае пачуцьцё прыязнасьці й сяброўскай еднасьці. Іншы характар — пашаны й павагі — мае пацалунак рукі альбо пляча, а то й ног: ён дэманструе высокую ступень залежнасьці й падпарадкаваньня. Калісьці пацалункі рук і ног у Эўропе былі звычайнай зьявай, цяпер жа цалуюць руку толькі сьвятару, ці зрэдку мужчыны — жанчынам.

— Цалуюць жа й нябожчыка на разьвітаньне — і таксама вельмі часта ў рукі ці ў лоб. Прычым, робяць гэта ня толькі сваякі.

— У народнай традыцыі й сустрэчы, і разьвітаньні не абыходзяцца без пацалункаў. Любое расстаньне, хай сабе часовае ці вечнае, на глыбінных роўнях прадугледжвае ўзаемнае дараваньне грахоў, а пацалунак і прызваны замацаваць гэтае дараваньне. Вядомы яшчэ звычай прасіць адзін у аднаго прабацьчаньня перад Вялікім постаем — цалаваліся ўсе сямейнікі. А на Вялікдзень цалуюцца ня толькі сямейнікі, але й госьці, сустрэчныя. Мы цалуемся ў царкве з зусім незнаёмымі людзьмі. Гэтае хрыстосаваньне мела некалі нават міжсаслоўны характар і сьцьвярджала роўнасьць людзей перад агульначалавечай радасьцю — уваскрошаньнем Хрыста. У беларусаў, як і ў іншых народаў, шырока распаўсюджана таксама цалаваньне сакральных аб'ектаў: абразоў, крыжа. Яно магло суправаджацца маўленьнем клятвы ці прысяганьня. Вядомая ў нас і клятва зямлёю, калі зямлю елі альбо цалавалі. Дарэчы, есьці зямлю дазвалялася толькі мужчынам, жанчына мела права яе пацалаваць.

— Такім чынам, пацалункі выдаюць перадусім станюўчыя эмоцыі, прыемныя адчуваньні. Але сьвет ведае й пацалунак Юды..

— Ведае. Гэта дзіўна, але пацалунак бывае нават у сварцы. На Палесьсі этнограф і фальклярыст Часлаў Пяткевіч запісваў:

Бывае такая сварлівая баба, што сустрэнецца з кім-небудзь, дык па-добраму гаворыць, як толькі воласу перагарэць, а далей сварыцца, сварыцца. А калі ўжо вельмі надаесць, то задзярэ сарочку й андарак па самы пуп і крычыць: «Пацалуй мяне сюды! — да завернецца задам: — І туды!» А казаць «пацалуй мяне ў сраку» вялікі грэх, зьявага крыжа, бо хрышчоны чалавек цалуе крыж.

І ўсё ж палешукі такія пацалункі «ўчынялі» толькі ў задзірлівых выразях, у жыцьці ж аддавалі перавагу інтымным і этыкетным.

НАРОДНАЯ КАНТРАЦЭПЦЫЯ

Размова з Тацянай Валодзінай

Большыня народных казак — нашмат мудрайшых за ўсіх мудрацоў — заканчваецца ня чым іншым, як вясельным пірам. Аказваецца, чалавек нараджаецца, каб як і ў жывёльным свеце, не перапыняўся, а доўжыўся чалавечы род. Але ж чалавек тым і розніцца ад жывёлаў, што ягонае сэксуальнае жыццё не падпарадкоўваецца толькі працягу ў нашчадках. І таму грамадства здавён хвалявала праблема рэгулявання нараджальнасці й, адпаведна, кантрацэпцыя, ці засьцераганьне ад непажаданых цяжарнасцяў. Адзін з аспэктаў праблемы кантрацэпцыі для людзей мінулага й для сучаснага чалавека — мэдычны. Іншыя ж — з шэрагу рэлігіі, этыкі.

— Як звязаная гэтая праблема з народнай культуры, народнымі ўяўленьнямі?

— Найменш гэтая праблема для людзей мінулага была мэдычнай, хаця, безумоўна, жанчыны скарыстоўвалі й зёлкі, і іншыя рэальныя мэдычныя сродкі. Але ж народная мэдыцына ёсць часткаю агульнай духоўнай, менавіта духоўнай культуры, бо грунтуюцца яна на мітапаэтычных стэрэатыпах і схемах. Уключаліся ў агульны фальклёрны фон і перапыненне цяжарнасці, і забойства толькі народжаных немаўлятаў, і стаўленьне да такіх жанчын.

— Як засьцерагаліся ў сэксе беларускія сялянкі?

— Пачнем з парады, якую найчасцей згадваюць вясковыя бабулі. Згодна зь іхнымі аповедамі, адзін са спосабаў народнай кантрацэпцыі палягаў у тым, што нявеста за вясельным сталом падкладвала пад сябе

такую колькасць пальцаў рукі, колькі гадоў не хацела мець дзяцей: два пальцы — тады два гады ня будзе, тры — тры гады й гэтак далей. З гледзішча сучаснага чалавека невытлумачальныя й нават сьмешныя захады. Але яны абсалютна зразумелыя ў рэчышчы мітапаэтычных поглядаў і магічных апэрацыяў. Так, сымболіка пальца зводзіцца да абазначэння чалавека (згадаем — «адзін як перст»), і перадусім дзіцяці. Беларусы кажуць: «Якога пальца ня ўрэж, усё адно баліць», што паказвае на аднолькавую бацькоўскую любоў да ўсіх дзяцей у сям'і. Ну, а зьмяшчэнне ў прастору за сьпінай, пад сябе фактычна азначала выправу на той сьвет, у нябыт, і папярэджвала зьяўленьне адтуль дзіцяці. Вось вам і кантрацэпцыя, няхай сабе й мітасымбалічная.

— Якія яшчэ сымбалічныя схемы рэалізоўвалі на практыцы вясковыя жанчыны?

— Увасабленьнем жаночае існасці й здольнасці да нараджэння дзяцей ёсць мэнструальная кроў. Трохі вады, што засталася пасля мыцця кашулі, заплямленай месячнымі, раілі выліць у замок, пасля чаго замкнуць яго й выліць у студню. У такім разе дзяцей ня будзе ніколі. Калі ж гэтыя захады толькі часовыя, замкнёны замок хавалі ў месцы, што вышэй чалавечага росту. Захацеўшы дзяцей, замок той абавязкова адмыкалі. Каб не нараджаць дзяцей, існаваў і такі абрад:

Вясковыя бабы, каб не раджаць болей, мылі свае сарочки, на каторых кроў, а вадку лілі на гарачую печ у лазьні. А тады баба выходзіць, а з усіх бакоў дзіціныя галасы чуваць, і з плачам, з крыкам. А колькі галасоў — столькі б яна дзяцей магла мець. А так выталіла.

Як вядома, раней дзіцячае месца, ці паслед, закопвалі ў хаце, дзесьці ля печы альбо на покуці. Калі ка-

торая парадзіха не хацела больш мець дзяцей, дык адразу пасья родаў прасіла бабу-павітуху закапаць паслед ніцма, пупавінаю ўніз. І тады, паводле законаў імітатыўнай магіі, гэтак жа мелі перавярнуцца нараджальныя магчымасці жанчыны. Яшчэ адзін запіс:

Каторай бабе надаела радзіць дзеці, то трэ, каб пайшла на магільку дзіцячу й цыркнула наводлег сваім малаком.

— Ці хвалявалі праблемы кантрацэпцыі мужчынаў?

— Абсалютная большасць запісаў паказвае на строгу закрытасць такіх жаночых ведаў. Што да мужчынскага засьцераганьня, то існуюць толькі адзінкавыя запісы. Раілі асабліва схільным да прыгодаў кавалерам заўсёды насіць пры сабе ў кішэні два звязаныя накрыж кавалкі лучыны — і такой лучыны, што выпадкова (менавіта выпадкова!) акажацца падпаленай з абодвух бакоў.

— Якое традыцыйнае стаўленьне беларусаў да абортаў?

— Яднае й хрысьціянскую, і народную традыцыю безумоўнае асуджэньне кантрацэпцыі й таго, што сёньня называецца абортам. Яго разумелі як дзетазабойства. У фальклёры вядомая значная колькасць апісаньняў пекла, дзе жанчыны, якія маюць на сабе такія грахі, вымушаныя есьці сырое мяса, піць кроў. Уражваюць таксама карціны, дзе распядаецца, як іхныя грудзі смокчуць вужы ды іншыя гады. Цікава тут тое, што на людзкія грахі чуйна адгукалася прырода. У паданьнях не агаворваецца, наслалі стыхію Бог альбо дэмань — загубленыя душы. Яўна толькі, што на парушаную раўнавагу звычайна рэагуе ўвесь Сусьвет. Так, на Палесьсі шчыра верылі, што засуха, наваль-

ніцы бываюць пасья таго, як пахаваюць на могілках няхрышчанае дзіця альбо адбудзецца ягонае забойства.

Баба, што не схацела гадаваць дзяцінку й замардавала — ці прыспала, ці ўтаніла — то ад таго й град будае, і дождж сільны будае. Раз замардавала баба дзіця й занесла ў другое сяло й паклала там у капну. І той дарогаю, як яна несла — град усё ішоў, цэлы год да восені і ўсё пабіў — і жыта, і ўсё, усё.

— А душы ненароджаных дзетак? Ці ня маюць яны хоць якую кампэнсацыю за свой загублены лёс?

— Як гэта ні дзіўна, не. Загубленыя да хрышчэньня ці пракатыя маткаю яшчэ ў чэраве дзяўчаткі становяцца кікімарамі. Галоўным чынам кікімары збіраюцца ў тыя хаты, дзе адбылося забойства дзяцей і паблізу якіх быў схаваны трупік. Праз сваю дзяцінасьць яны збольшага бяшккодныя й перашкаджаюць жыхарам хіба адной валтузьнёй. Але каалі ў хаце жанчыны песьцяць сваіх дзяцей, кікімары не па-зямному, неяк асабліва ўздыхаюць. Так выказваюць яны зайздасьць да чужое ласкі й недасяжнае жаданьне атрымаць такую ж.

— Дык чаму ж бязьвінныя душы становяцца дэманамі?

— Архаічнай сьвядомасьцю ўсе нябожчыкі як бы падыляліся на дзьве групы: на тых, хто памёр сваёй, натуральнай, сьмерцю, і тых, чый век быў перарваны. Гэтыя няшчасныя ўсё адно як патрабуюць ад жывых працягу свайго існаваньня й спаўненьня жыцьцёвага шляху. Чым раней абарвалася жыцьцё, тым больш агрэсіі ў дачыньні да жывых прыпісвалася такому нябожчыку. Відавочна, да гэтай, шкоданоснай, групы адносіліся й душы загубленых немаўлятаў.

— Несумненна, жанчына перажывае велізарнае псыхалагічнае напружаньне пасля зьнішчэньня ўласнага дзіцяці. Як разьвязае народная творчасць гэты ўнутраны канфлікт? Якая помста чакае жанчыну?

— Беларусы ведалі: не заўсёды вытрымлівае жанчына такі душэўны цяжар, зрываецца й засільвае сама сябе. У народных паданьнях — топіцца й становіцца расамахаю:

Расамаха — гэта ня зьвер, а якаясь нечысь. У нас людзі кажуць, што расамахаю робіцца жанчына, як яна зьнішчыць сваё дзіця й сама ўтопіцца. Я бачыў, як на бабровой хатыцы сядзела голая жанчына з распушчанай касою, а на руках трымала дзіцятко. Палажыла яго на лано ды давай шчупаковым грэбенцам расчэсваць валасы. А як пачула мяне, усхапілася сама, схваціла аберучкі дзіця ды шабулдых у ваду, толькі шчурачкі пашлі.

Важна тое, што народная мараль ня проста асуджае забойства дзіцяці. Няма жанчыне апраўданьня ні з боку соцыюму, ні сабе самой. Самагубства — ня проста пакараньне, гэта адзінае разьвязаньне псыхалагічнага крызісу. Застаецца падкрэсьліць, што ў традыцыйнай культуры беларусаў плянаваньне сям’і й адказнасьць за тое выходзіць па-за межы індывідуальнай, мацярынскай і пашыраецца на ўвесь род. Можна нават казаць пра калектыўную адказнасьць жанчын-мацярок за дзіцячыя душы, адказнасьць соцыюму за працяг роду, бо «Навошта лепшы клад, калі ў дзецях лад?».

БАЙСТРУК — ДЗІЦЯ ГРАХОЎНАГА КАХАНЬНЯ

Размова з Тацянай Валодзінай

Зьяўленьне на сьвет дзіцяці — вялікая тайна й значная падзея. Так было калісьці, так ёсьць і цяпер. Але жыцьцё складаецца часам так, што маленькі чалавечак з самага моманту свайго нараджэньня атрымлівае пячатку, кляймо — байструк... Ягоня бацькі не пабраліся законным шлюбам. І не істотна, зачыналася дзіця ў каханьні ці гвалтам, для людзей яно ад пачатку не такое, адрознае, горшае.

— Дзякаваць Богу, сучаснае грамадства патроху пазбаўляецца гэтага антыгуманнага стэрэатыпу, але ж быў і такі час, калі жыцьцё для непажаданых дзетак пачыналася перадусім дзеля пакутаў. Чаму?

— Бо асноватворным прынцыпам традыцыйнага грамадства ёсьць імкненьне да гармоніі, трыманьня за адвечныя прынцыпы й схемы. І дзіця ў народна-міталёгічным сьветаглядзе мусіла мець абодвух бацькоў. Любое адхіленьне бачылася рэплікай тагасьветаў, пагражала крызіснай сытуацыяй і таму мусіла быць выпраўлена альбо нават пакарана.

— Сёньня такое дзіця называюць байструком ці бастардам. Якімі яшчэ словамі называлі гэтых дзетак раней?

— Побач з нэўтральнымі тэрмінамі «бязбацькавіч», «байструк» і ад яго вытворнымі — «байсьцёр», «байстручок», у беларусаў вядомы адмысловыя, матываваныя мітапаэтычнымі ўяўленьнямі словы. Сярод іх паказаньні на месца меркаванага зачацьця дзіцяці

альбо родаў — «падтыньнік», «падплотнік», «падвугольнік», «крапіўнік», «падкрапіўнік».

— Чаму крапіўнік? Крапіва — месца, мякка кажучы, не зусім прыдатнае для названых падзеяў...

— Між тым, крапіва зь ейнымі пякучымі якасьцямі сымбалізуе ў народнай традыцыі якраз плоцевае каханьне, якое пячэ гэтак жа, як і крапіва. Але каханьне пазашлюбнае — грахоўнае. У народнай мове захаваліся ўстойлівыя канструкцыі кшталту «ў крапіве шлюб бралі» — пра пазашлюбныя сувязі; пра дзяўчыну, што нарадзіла бяз мужа, — «крапіўніца», «як зязюля цыплят вывела ў крапіве». Нават у сучасным горадзе жартоўна скажуць — «ветрам надула». А на вёсцы й такое можна пачуць: «Калі дзяўчыне падвее, то й стан укарацее». Ветру ў міталёгіі прыпісваецца якраз мужчынская й нават апладняльная роля. У беларускіх казках сустракаецца матыў, калі замураваная ў вежы царэўна зацяжарала ад павеву ветру:

Тады ўзяла нашла краля сабе іголку й давай раскалупываць дзюрку ў сьцяне. Калупала, калупала ды пракалупала дзірачку ў сьцяне маленькую. І ўзрадавалася: Хоць жа я нямножка, а ўвідала сьвету сабе. Ад таго сьвету — вецер там паваяў — і яна сталася, што не ў такім ужо дзеле. Цераз колькі ўрэмя нянька яе ўзнаець, што як-то яна становіцца дужа груба.

Такім чынам, для дзіцяці, «надзьмутага ветрам», падкрэсьліваецца ягонае прыроднае паходжаньне. Наагул, у лексыцы й фразалёгіі, што тычыцца зачацьця й нараджэньня дзіцяці, знаходзім тэрміны, агульныя й для людзей, і для прыроднага сьвету. Плод завязваецца, людзі, як і ўсё жывое, плодзяцца. У той жа час пазашлюбнае дзіця атрымала назву «самасей», паколькі яно нарадзілася як бы само па сабе, без «умяшаньня» мужчыны.

— *Відаць, такая батанічная канцэпцыя стае грунтам папулярнага выразу «знайшлі ў капусьце»?*

— І ў капусьце таксама. Але што тут істотна — падкрэсьленьне таго, што менавіта знайшлі. Наагул, да байстручка азначэньне «знайдзён», «найдзёнак» прымяняецца шмат часцей, чым да любога іншага дзіцяці. Але калі знайшлі, значыць, нехта яго згубіў альбо падкінуў знарок. І тут зьяўляецца ідэя Богага пасыланьня, што гэтакім чынам сам Бог выпраўляе душу ў чалавечы сьвет. Часам пазашлюбным дзецям і імя давалі — Багдан, дадзены Богам. Хаця цяпер успрыняцьце яго як дару Богага можа атрымаваць розную ацэнку — ад іранічнай, як у прыказцы — «Хай байструк, абы з Божых рук» да абсалютна сур'ёзнай: «Гэты чалавек ад Бога, сьвяты чалавек». На Палесьсі казалі:

Байстручкі, ці як жэ кажучь, выбледкі, заўжды бываюць удалыя й шчасьлівыя, не дарам жа людзі гавораць пра тых, каму шанцуе, што ім шчасьціцца, бы выбледкам.

— *Як ставіліся да пазашлюбнага дзіцяці аднавяскоўцы, соцыюм, дзяржава?*

— Незаконнае паходжаньне накладала значны адбітак на ягоны лёс. Нават сьвятар у пакараньне мог выбраць рэдкае, непрыгожае імя, кшталту Сусол для хлопчыка ці якую-небудзь Хоўру, Дакейду для дзяўчынка. Пагардлівае стаўленьне, кліны — пра гэта й казаць не даводзіцца. Перад законам такое дзіця ня мела асаблівых правоў. Паводле Статуту Вялікага Княства Літоўскага, дзіця, народжанае па-за шлюбам і не прызнанае бацькамі, ня мела правоў спадчыннасьці й не магло нават звярнуцца ў суд. Такім людзям адводзілася незайздроснае месца: вартаўніка, рызьніка ці нават ката. Нярэдка выпады, калі такія міжвольныя адшчапенцы папаўнялі шэрагі злчын-

цаў ці жабракоў. Нават забойства байструка не кваліфікавалася як злачынства, бо за яго не прадугледжвалася крымінальная адказнасць.

— *А ў народных, міталагічных поглядах байструк усё ж гаротнік альбо Божы абраньнік?*

— У традыцыйных уяўленьнях яму прыпісвалася асаблівая ўдачлівасць, і ня толькі яму самому, але й тым, хто зь ім кантактуе. Тычыцца гэта й бабкі-павітухі, і хросных бацькоў.

Так у кумы ня вельмі парываюцца йці, бо з таго мала карысьці, а яшчэ трэ патраціцца, затое ў кумы к байстручку дак ідуць з ахвотаю, бо й кумоў не міне шчасьце, толькі яны павінны зрабіць знак, што ад яго не адпыхаюцца. Дзеля таго кум затыкае сабе за пояс аброць, каб вадзіліся коні, кладзе за пазуху каласы збожжа, каб у яго быў вялікі ўраджай. Кума гэж падтыкае сабе палойку льну, каб ён добра зарадзіў.

З асаблівай ахвотаю ішлі ў хросныя да такіх дзетак дзяўчаты. Як запісваў у свой час Сержпутоўскі, «калі кумою байстручка будзе нават ужэ заседзеўшася дзеўка, та й яна пойдзе замуж, як ейны хрэсьнік пачне хадзіць». Да такіх дзяцей ставіліся ўсё ж асьцярожна. Верылі нават, што пазашлюбная ў трэцім пакаленьні дзяўчынка (гэта значыць ейныя й маці, і бабуля былі байстручкамі) будзе сапраўднай, прыроджанай ведзьмай. У асобных месцах гэтыя страхі набываюць нават эсхаталягічны характар: пазашлюбная дачка ў сёмым пакаленьні народзіць антыхрыста, што будзе перад канцом сьвету хадзіць па зямлі.

— *Як ставіліся людзі да маці пазашлюбнага дзіцяці?*

— Натуральна, гаворка ідзе пра дзяўчыну, што нарадзіла да вяселья. Ейныя паводзіны адназначна асу-

джаліся, што адбілася й на роўні тэрміналёгіі. «Пакрытка» — так называлі дзяўчыну-маці на Палесьсі, маючы на ўвазе, што яны была «пакрытая», як жы-вёла. Вінаватая ня мела права ўдзельнічаць у жыцці сваёй узроставай групы. Старэйшыя жанчыны сілаю мянялі яе дзясочы галаўны ўбор на жаночы.

— *А сама вінаватая? Як мусіла яна сябе паводзіць?*

— Запісаная выпадкі, калі дзяўчына сама павязвала хустку й тым як бы прызнавалася ў граху. Такое публічнае прызнаньне павінна было папярэдзіць злачынства яшчэ больш страшнае — аборт альбо дзетазабойства. У павер'ях палешукоў сама прырода рэагуе на такія ўчынкі. Так, пра грыбны дождж казалі, што гэта сьлёзы забітага ва ўлоньні маці дзіцятка, а прычынай моцнага й працяглага граду лічылі забойства дзяўчынай-маці свайго немаўлятка альбо проста нараджэньне такога няшчаснага чалавечка. Беларусы чулі ў крыку савы над домам, дзе жыве дзяўчына, словы: «Схавай, схавай!» — як бы навіну пра нараджэньне й адначасна параду. Закон і соцыюм да маці-дзетазабойцы ставіліся строга. Нярэдка згадкі й пра публічнае пакараньне такой дзяўчыны. На Палесьсі яе маглі ня толькі высекчы розгамі, але й прывязаць да ганебнага слупа з абрэзаным падолам, пасья чаго выгнаць зь вёскі. У балядах учынак вайтоўны караецца сьмерцю:

*Да ў нашым Слуцку навіна стала,
Адна панна-вайтоўначка сына радзіла.
Парадзіўшы сыночка, у кітай спавіла,
Спавіўшы ў кітаечку, на Дунай занясла...
...Як узялі вайтоўначку пад белы бокі,
Да й уруцілі вайтоўначку ў Дунай глыбокі.*

У іншых балядах пра дзеўку-дзетазабойцу, якая тапіла сваіх дзяцей нехрышчонамі, апавядаецца пра

сустрэчу яе з Хрыстом. Яна раскайваецца й, даслоўна, правальваецца празь зямлю.

— А калі ўсё ж дайшло да вяселья й гэтак званая «нячэсная» дзяўчына ідзе замуж?

— Увесь сцэнар вясельнай апэры згортваўся, за «вінаватую» прасілі большы пасаг, сарамацілі ня толькі дзяўчыну, але й ейных бацькоў. Самі гэтыя формы публічнага ганьбаваньня прымалі часам дзікія формы:

Даўней у таком разе часам і бацьку, а больш за ўсяго матцы маладое на шыю клалі хамут і вадзілі па вёсцы за тое, што яна не дагледзела свае дачкі, як Бог вялеў.

А Бог вялеў, як цьвердзіць народная мудрасьць, берагчы сябе й шанаваць законы, пісаньня й няпісаньня, бо «Дзень гульбы — век журбы».

СЭКСУАЛЬНЫЯ ПАВОДЗІНЫ Ў СЯРЭДНЯВЕЧЧЫ

Размова зь Ігарам Марзалюком

Сучасныя шлюбныя нормы ды нармальныя, згодна з уяўленьнямі сучаснага чалавека, сямейныя дачыненні — адзін з вынікаў перамогі хрысьціянскай рэлігіі на беларускіх землях. Распаўсюджваньне хрысьціянства ў эпоху Сярэднявечча, ягоньня спробы татальна кантраляваць духоўнае ды і цялеснае жыцьцё чалавека ў наступныя стагодзьдзі істотна зьмянілі погляды на сэксуальнае жыцьцё чалавека й шлюб. Вядома, што ўсходнеславянскае паганскае насельніцтва не разглядала палігамію як зьяву анамальную, ды і паняцьця мужчынскай шлюбнай здрады не існавала. Хрысьціянства здзейсніла сапраўдную «сэксуальную рэвалюцыю» — цяпер толькі сэксуальныя стасункі ў манагамным шлюбе лічыліся царквой адзіна законнымі й магчымымі. Неўпарадкаваньня сэксуальныя сувязі, палігамія разглядаліся як адступленьне ад Хрыстовых заветаў, парушэньне Боскага закону.

— Але ці змагло духавенства ўзяць пад поўны кантроль сэксуальнае жыцьцё людзей?

— Не зважаючы на імкненьне царквы рэглямэнтаваць шлюбнае жыцьцё й сэксуальнасьць чалавека ў адпаведнасьці з нормамі хрысьціянскай маралі, цягам усяго Сярэднявечча палавое жыцьцё так і не было ўзятае пад татальны кантроль духавенства, а сэксуальныя паводзіны шляхты й месцічаў у XVI—XVIII стагодзьдзях прынцыпова не адрозьніваліся ад сучас-

ных. Тое, што хрысьціянства лічыла й лічыць маральнымі заганамі, было пашыранае і ў старавечнай Беларусі. Прыкладам, дашлюбнае палавое жыццё, безумоўна, ганьбавалася царквой.

— Ці існаваў нейкі кампраміс паміж царквой і чалавекам у гэтым пытаньні?

— Так, дашлюбнае палавое жыццё, калі яно завяршалася шлюбам, разглядалася Францішкам Скарынам як нармальнае справа:

Естли кто прельститъ девицу ещѣ незарученую и спит с нею, да дастъ ей вено и поиметь ее собе за жену.

Пра тое, наколькі далёкім ад царкоўных рэкамендацыяў было сэксуальнае жыццё грамадства Вялікага Княства Літоўскага ў XVI—XVII стагодзьдзях, сьведчаць і маштабы палавых захворваньняў у той час. Прыкладам, на пранцы. Цікава, што ў Польшчу ў XVI стагодзьдзі пранцы завезла жанчына, якая вярталася з Рыму, зь пілігрымкі. У хуткім часе з Польшчы гэтая хвароба патрапіла й да нас. Пачалася эпідэмія пранцаў — «нечуваная франца», як казаў гісторык і паэт Мацей Стрыйкоўскі. Захворваньне набыло такія памеры ў Княстве, што выклікала занепакоенасьць вялікага князя маскоўскага Івана III, які даручыў пасланаму ім баярыну Мамонаву даведацца, ці ня выбухнула эпідэмія ў Вязьме, а таксама ўдакладніць, ці спынілася яна ў Смаленску й Вільні. У гэтай сувязі прыгадваецца радок з польскамоўнага верша Сымона Полацкага (тады яшчэ студэнта Віленскай акадэміі), напісанага ў XVII стагодзьдзі:

*Kogo zła Wenus Choroba zarazi
Z drzewa Huacu Naroy ją odrazi.*

Паказальна, што Сымон Полацкі, параўноўваючы са старажытнымі цудамі найважнейшыя адкрыцьці

сваёй эпохі, называе сярод іх ня толькі адкрыцьцё Амэрыкі, вынаходніцтва компасу, стрэльбаў, друкарства, гадзінніка, але й лекі, якія тады лічыліся ў Эўропе панацэяй ад пранцаў.

— Ад якога часу й наколькі шырока была распаўсюджаная ў старажытнай Беларусі прастытуцыя?

— Прынамсі, зь вялікай ступенню ўпэўненасьці можна казаць пра XVI стагодзьдзе. Яно для Беларусі было часам ня толькі вялікіх культурных здабыткаў, але й імклівага падзеньня традыцыйнай маралі ў гарадах. Тады прастытуцыя, якая, натуральна, існавала й раней, заявіла пра сябе на ўвесь голас. Калі ў Статуце Вялікага Княства Літоўскага 1529 году пра яе няма згадкі, дык у Статуце 1588 году менавіта гэтаму пытаньню прысьвечаны шэраг адмысловых артыкулаў, якія сьведчаць пра пашыранасьць зьявы на той час. І гаворка ідзе ня проста пра лёгкія паводзіны жанчын, а менавіта пра прастытуцыю, бо Статут 1588 году найперш акцэнтуюе ўвагу на прафэсійных зводніках, якія, можна меркаваць, былі звыклым элемэнтам тагачаснага гарадзкога жыцця. Пакараньні за зводніцтва прадугледжваліся жорсткія, у духу тагачаснай эпохі:

Прото абы такие люди, будь мужчизна або белая голова, в местех наших не были терпены, которые звыкли для зыску своего спросного намовляти панны або вдовы и мужатки кому зволи для спросности телесное, так иж хотя бы с которое могло быть што доброго в стане малженском, оборочаются за намовами зводницз внибеч, а в спросное а вишечное помешканье. ...абы таких за оказаньем явным имати казали и карали обрезаньем носа, ушу и губы и з мест выганяли.

— Ці мелі плён падобныя забароны?

— Ня надта вялікі. Не зважаючы на забароны, і зводнікі, і прастытуткі пачуваліся даволі ўпэўнена ў тагачасных беларускіх гарадах. Пра маштабы гэтай зьявы ў Магілёве пры канцы XVI стагодзьдзя сьведчыць наступнае паведамленьне Баркулабаўскага летапісу:

Року 1590 были козаки запрозкие Матюша с полком, Гольий с полком у Могилеве... а кривды, шкоды не чинили, толко жонок охочих. Тых намовляли и закликали, абы с ними на Низ ишли. И взяли з собою жонок и девок яко двесте поголов.

— Дзе адбываліся знаёмствы й абслугоўваньне кліентаў?

— Улюбёнымі месцамі прастытутак былі гарадзкія корчмы, лазьні, асобныя зь іх прымалі сталых кліентаў дома. Магістраты беларускіх гарадоў рэгулярна ладзілі аблавы на прастытутак і выпраўлялі іх на грамадзкія працы. У 1666 годзе служкі прастытуткі самым непасрэдным чынам спрычыніліся да ўмацаваньня абароназдольнасьці гораду. Служкі магістрат, «хочучы такіх злых распуст загамаваць», пастанавіў пасылаць іх на прымусовыя працы.

— Выглядае, што кара за прастытуцыю была ня вельмі ўжо й жорсткая...

— Не зусім так. У той час шчыра верылі ў тое, што блудніца зьяўляецца прыладаю д'ябла. І таму даволі часта як прафэсіяналкі, гэтак і звычайныя палюбоўніцы станавіліся ахвярамі намоваў ды абвінавачаньняў у чарадзействе з боку сваякоў іхных кліентаў і каханкаў. Вельмі не пашанцавала ў 1588 годзе магілёўскай прастытутцы Марыі Юдзінай, якая па чарзе прымала двух кліентаў у сваёй хаце. Захапленьне хлопцаў гэтай паненкай сваякі трактавалі як факт, што яна іх зачаравала:

Иван Иевлевич мецанин могилевский а Иван Ходотович, Давид Тарасович, Тимох Тишкович жаловали на мецанку могилевскую Марю Юдинну. Напрод Иван Иевлевич жаловал иж дей брата моего чарами очаровала иж бавечься при ней рок о ту жадное речи не может яко од часу не малога так ишло... ночи прошлое ею у нее в дому з суседми есми его поимал... есмо ходил з ним и з иншими суседми и там же у дому ее знайшли брата его. ...А Давид Тарасович жаловал на тую ж Марю Юдинну иж дей сын мой Михалко не ведати для которое причины ходит у день и в ночи которого тым же способом очаровала чарами своими.

Падобным чынам берасьцейскай зямянкай Ганнай Цывінскай у 1628 годзе была абвінавачаная адна віленская дама лёгкіх паводзінаў.

Межы иншыми и малжонка еи милости пани Цывинскои его милости пана Петра Цывинского, в року теперешнем 1628 недавно до Вилна прыехалого, снат через якиес чары и зводницы прылудивши, первеи через колко ночь у себе в каменицы его милости пана Юря Коленды, у Вилни в тыле костела Светого Казимера лежачои, а потом и за другим прыездом в сем же року 1628, месеца марца розными часы и днями в той же каменицы з его милостю обцовала и всяким способом малженскии стан розлучыт хочечы, на самую еи милость паню Цывинскую розными часы и днями и на розных местцах отповед и похвалку на здорове еи милость учынила и чынит не переставает, обещуючы еи милости з мужем разлучыт и самую через чары, албо иншым способом з сего света згладит, или смерт прыправит.

Такім чынам, занятак прастытуцыяй мог прывесці й да пакараньня сьмерцю, бо жанчына, якая збіра-

лася прысьвяціць сябе гэтаму занятку, мусіла заўсёды памятаць і пра незайздросную пэрспэктыву быць спаленай на вогнішчы як ведзьма.

— *Дык чаму ж займаліся прастытуцыяй? Грошы перамагалі Бога?*

— Мне бачыцца сынхроннасьць працэсаў на нашых землях з эўрапейскімі працэсамі. Эпоха Рэнэсансу прыносіць новыя каштоўнасьці. Традыцыйная мараль адсоўваецца маральлю, якая ўзьнікае пад уплывам таварна-грашовых адносінаў. Адным з рэчыдываў гандлёва-рамеснай этыкі ва ўсёй Эўропе, і ў нас таксама, было распаўсюджаньне гандлю ўсім, у тым ліку й цэлам. Цікава, што ў гэты час рэзка павялічваюцца й крадзяжы царкоўнай маёмасьці. Людзі ня толькі прадавалі сваё цела, але й кралі ў Госпада Бога. І хто краў? Сьвятары кралі. Гэта было распаўсюджана па ўсёй краіне. Натуральна, існаваў рух за маральную нараву. Тыя ж магістраты клапаціліся ня толькі пра гандаль, але й пра грамадскую мараль, пра мараль сям'і. XVI стагодзьдзе якраз дэманструе дзьве зьявы. З аднаго боку — прастытуцыя, а з другога — умацаваньне сямейных каштоўнасьцяў. Ёсьць нават дакумэнты-забавязаньні мужа й жонкі «пачціва захоўваць сябе й ня бегаць па месцах непатрэбных».

ВЕРНАСЫЦЬ І ЗДРАДА Ў СЯМЕЙНЫМ ЖЫЦЦІ

Размова зь Пятром Васючэнкам

Фундаментальным атрыбутам старога як сьвет пачуцьця — каханьня — ёсьць жарсыць. Але каханьне пасья таго, як ператворыцца ў шлюб закаханых, набывае іншыя аспэкты. Вернасьць, нявернасьць, рэўнасьць, здрада — экстрэмумы новага працягу жарсыці. «Рэўнасьць — пачвара зь зялёнымі вачыма», — казаў Шэкспір, але на гэтай пачвары трымаюцца фэбулы Шэкспіравых камэдыяў і трагедыяў. А ці вернасьць і здрада таксама маюць свае беларускія мадэлі? І, напэўна, у разважаньнях пра ланцуг — вернасьць, рэўнасьць, здрада — варта пачаць з горшага, як рабіў вялікі Дантэ, — са здрады й рэўнасьці.

— *Дык ці зважала народная беларуская традыцыя на нявернасьць у каханьні?*

— У беларускай сям'і пераважала прагматыка: наколькі здрада шкодзіла фізычнаму й духоўнаму здароўю сям'і? Паказальна, што ў беларускім фальклёры бальшыня сюжэтаў, зьвязаных са здрадаю, распаўядае пра няверных жонак. Чаму так? Мо таму, што яны ёсьць носьбітамі першароднага граху Евы? Мяркую, што ня толькі. Хутчэй таму, што жанчыны зьяўляюцца асноваю сям'і, і калі здраджвае яна, то гэта шкодзіць сям'і больш.

— *Калі параўнаць зь іншымі народамі — наколькі жорсткай у беларусаў была помста за здраду?*

— Спосабы ўтаймаваньня здрадніц у беларусаў даволі гуманьныя. Адзін са старадаўніх — папруга, альбо дзяга. Згадайма п'есу Ўладзіслава Галубка «Піса-

равы імяніны». Там муж, які падсцярог жончыну здраду, адлушчаваў і жонку, і ейнага каханка папругаю, прымаўляючы: «Жонцы — раз, дзяку — два, ухаўха-ўхаха!». Але паколькі шлюб быў царкоўным, сям'я — патрыярхальнай (галоўная мараль: сям'я — перадусім), даводзілася пасья, сцяўшы зубы, мірыцца.

— *Вы падкрэслілі царкоўны аспект шлюбу. Значыць, муж і жонка мірыліся, а пакараньня чакалі на тым сьвеце?*

— Сапраўды, у народзе меркавалі, што распусьнікі будуць пакараныя на тым сьвеце, і пакутаваць будуць тыя месцы, якімі грашылі пры жыцці здраднікі й здрадніцы. Гэта добра адлюстравана ў Францішак Багушэвіч у вершаваным апавяданьні «Быў у чыстцы». Там, прыкладам, грэшнік падвешаны за геніталіі. Пісьменьнік Хведар Еўлашэўскі таксама распавядае пра маладзіцу, якая аддавалася цмоку, ператворанаму ў чалавека. Гэта літаратура. Але й гістарычны досвед падае прыклады сямейнай здрады альбо нявернасьці. Паказальная гісторыя Рагнеды і Ўладзімера, які завёў сабе сотні каханак і гэтым уквяліў Рагнеду.

— *Як дзяржава вызначала адказнасьць за сямейную нявернасьць?*

— Дыярыюш Хведара Еўлашэўскага — гэта сапраўды перадусім мастацкі твор. Але й ён гістарычна сьведчыць пра тое, што сямейныя здрады здараліся на кожным кроку. У Статуце Вялікага Княства Літоўскага гэтай праблеме быў прысьвечаны цэлы артыкул, дзе сямейная здрада называецца сакавітым словам «чужалоства». Статут адназначна асуджаў чужалоства як зьяву, варожую сям'і, якая гнявіць Бога, і прадугледжаў пакараньне за яго. Але рэальна пакараць здрадніцу было цяжка. Караліся, дарэчы, здрадлівая жонка й ейны каханак. Пра здраду мужа й пакараньне ягонага чужалоства ў Статуце нічога не было ска-

зана. Трэба было абавязкова засьпець жонку й ейнага каханка на месцы злачынства, пажадана са сьведкамі. Але на гэта ня кожны муж мог пайсьці. Пакараньню папярэднічала даволі складаная бюракратычная працэдура, завяршалася яно сурова — сьмерцю. Такіх пакараньняў было няшмат. І яшчэ невядома, ці дачакаецца здраднік пакараньня з боку дзяржавы.

— *А самі людзі? Якія яны вынайшлі сродкі помсты? Якой жа была помста за здраду?*

— Людзі выпрацавалі фізычныя спосабы пакараньня за здраду. Гэтак Рагнеда, калі ёй здрадзіў Уладзімер, замахнулася на яго зброяй, сказаўшы: «Мала таго, што загубіў бацьку, братоў, дык яшчэ й мяне ня любіш!». Пагрозы, якімі беларускія мужчыны й жанчыны абменьваліся за здраду, былі досыць суровыя, але найчасцей завяршаліся нічым. Толькі Лявон Бушмар — літаратурны пэрсанаж Кузьмы Чорнага — забівае, прыбірае сваіх супернікаў. А з сучаснай літаратуры мы можам прыгадаць верш Славаміра Адамовіча, дзе ідзе гаворка пра жорсткае пакараньне здрадніцы:

*Калі ты здрадзіш мне аднойчы,
ад гэтай здрады атрымаўшы
так много-много асалоды;
калі ты прыйдзеш, пераспаўшы,
калі суцішыш свае воды
з тым, іншым, мне зусім ня братам,
з тым чорным, белым, жоўтым фатам;
калі ты прыйдзеш ці ня прыйдзеш;
калі, ўнікаючы сустрэчаў,
ты начавацьнеш у сябровак,
альбо ў сяброў, або ў прылеску,
альбо ў пясках зімнога мора, —
я не навешуся ад гора,
як, зрэшты, і не расьсьмяюся,
я не пайду і не ўтаплюся, —
я ўспомню, дзе ляжаць набой.*

Мне ўсё ж падаецца, што беларусы не дапускалі жорсткай помсты за здраду, пагрозы насілі хутчэй прэвэнтывны характар дзеля захавання міру.

— *Вы хочаце сказаць, што здрада ў беларускай сям’і пэўным чынам ураўнаважвалася сямейнай вернасьцю?*

— У беларускай гісторыі, фальклёры, літаратуры ёсць шмат прыкладаў кранальнай сямейнай вернасьці. Вось сям’я Дуніна-Марцінкевіча. Гісторыя ягонага каханьня была рамантычная. Ён пайшоў насуперак волі бацькі сваёй каханай Юзэфы Бараноўскай, ажаніўшыся зь ёю безь ягонай згоды. Сям’я вяла патрыярхальны лад жыцця ў вёсцы Люцынка, і плёнам гэтага шчаслівага шлюбу было нараджэньне чатырох дачок і сына. Дзеці шмат у чым захавалі характар і здольнасьці бацькі. Але такія ідыліі ў рэальным жыцці сустракаліся радзей, чым складаныя спосабы існаваньня сем’яў. Прыкладам, сям’я Сыракомляў. Працяглы час гэты шляхціц вёў ідылічны лад жыцця ў вёсцы разам са сваёю жонкаю, якая пайшла за яго ў досыць юным веку. Але пад старасьць у ім закіпела жарсьць да акторкі, жонкі вядомага беларусазнаўцы, гісторыка Адама Кіркора, што прывяло да заўчаснай сьмерці Ўладзіслава Сыракомлі.

— *А хто болей выяўляў самаахвярнасьць у сямейным жыцці — мужчына ці жанчына?*

— Мы можам знайсці прыклады мужчынскай ахвярнасьці ў рамантычнай аповесьці Васіля Быкава «Альпійская баляда». Беларус Іван Цярэшка ахвяруе жыццём дзеля ўратаваньня італьянкі Джуліі. Але прыкладаў жаночай самаахвярнасьці значна больш. Прыгадайма лёс Францішкі Радзівіл. Яна стаічна пераносіла здрады мужа й несла свой цяжкі крыж у шлюбе. Ёй было вельмі ня проста. Біёграфы нават падлічвалі колькасць выкідышаў, што здарыліся на

жыццёвым шляху гэтай жанчыны. Гісторыя захавала й іншы, кранальны, нават сьлязьлівы, паэтычны прыклад жаночай самаахвярнасьці. Гэта гісторыя Юліяны Вітан-Дубейкаўскай, якая кахала сьмяротна хворага Івана Луцкевіча. Ён памёр у яе на руках.

— *Вы падкрэсьліваеце самаахвярнасьць у каханьні й сямейным жыцці жанчын. Натуральна, мужчыны гэта цанілі. Але чаму беларускія пісьменьнікі так мала прысьвяцілі сваіх твораў жанчынам?*

— Нагадаю, што Беларусь заўсёды лічылася краінай жаночай нацыі, і прыярытэт у пасіянарнасьці заўсёды належаў жанчынам. Я ведаю толькі адзін яркі прыклад, калі пісьменьнік прысьвяціў свой твор жонцы. Гэта раман Ўладзімера Караткевіча «Чорны замак Альшанскі», у эпіграфе да якога прысьвячэньне «В. К.», жонцы Валянціне. Але гэта было выкананьнем абяцаньня, якога жонка чакала ажно дзесьць гадоў. Беларускія пісьменьнікі часцей прысьвячалі свае творы сябрам, як Максім Багдановіч — Сяргею Палуяну, бацькам, іншым асобам.

— *Ці часта станавіліся сямейныя радасьці тэмай твораў беларускіх пісьменьнікаў?*

— Такіх твораў шмат. Ад «Пана Тадэвуша» Міцкевіча да «Новай зямлі» Коласа й аж да твораў Шамякіна. Але характэрна наступнае: аўтары апісваюць ня столькі ідылію сямейнага жыцця, колькі разлом. Сямейная вернасьць і здрада ў беларусаў знаходзяцца ў стане хісткае раўнавагі. Трэба народную псыхалёгію настрайваць на стварэньне шчаслівай, заможнай, камфортнай сям’і, ствараць яе культ, перадусім у літаратурных творах, альбо экранізоўваць тыя, у якіх гэты культ ужо створаны, альбо ствараць сэрыялы, пра шчаслівае жыццё беларускай сям’і ў замку, сядзібе альбо ў сучаснай гарадзкой кватэры.

КАХАНЬНЕ Ў АХВЯРУ ПАЛІТЫЧНАЙ АВАНТУРЫ

Размова з Вольгай Інатавай

У жыцццяпісе Казімера IV — польскага караля й вялікага князя літоўскага, сына Ягайлы й Соф’і Гальшанскай — ёсць адзін кароткі сказ аб тым, што ён пакараў сьмерцю Івана Гальшанскага й Міхала Слуцкага — змоўшчыкаў, якія імкнуліся аддзяліць частку Вялікага Княства й далучыць яе да Масковіі. Згадваецца й імя трэцяга — Хведара Бельскага, але нічога не гаворыцца пра тое, што той уцёк і гэтак унікнуў кары. А між тым, пакараньне, якое выпала на долю ўцёкача Хведара Бельскага, было доўгім і пакутлівым. Можна, таму, што ён ня проста згадзіўся на палітычную авантуру — паўстаць супраць караля й вялікага князя, але й выкарыстаў дзеля яе сваё каханьне, сваё вясельле...

— Хто ж яна — нявеста гэтага змоўшчыка Хведара Бельскага, ічасьцем якой, як і ічасьцем сваім, ён ахвяраваў?

— Нявестай князя была Ганна, сястра ягонага сябра Івана Гальшанскага, князя невялічкага Кобрынскага княства, якое займала сёньняшняе Кобрынскі й Пружанскі раёны й цалкам падпарадкоўвалася вялікаму князю.

— Чым выкліканая была гэтая палітычная авантура — аддзяленьне часткі Вялікага Княства Літоўскага й далучэньне яго да Масковіі?

— Ганна й Іван раслі ў асяродзьдзі магнатаў, улада якіх паступова зьмяншалася. Суправаджала гэтае зьмяншэньне й рэлігійная няроўнасьць: ужо Ягайла,

ажаніўшыся з каралевай Ядвігай, з праваслаўнага Якава стаў каталіком Уладыславам, і сыны ягоныя былі адразу ж пахрышчаныя ў каталіцтва. Праваслаўныя ў Княстве адразу сталі як бы другаснымі, і, зразумела, гэта выклікала супраціў. Да таго ж, бацька Ганны й Івана быў у апазыцыі, як мы казалі б цяпер, да вялікакняскай улады, бо ён падтрымліваў паўстаньне Сьвідрыгайлы супраць Жыгімонта Кейстутавіча й імкнуўся да поўнага аддзяленьня Вялікага Княства ад Польшчы. Памёр ён рана, амаль адразу ж пасля нараджэньня Ганны, але дух вальналюбства й супраціву лунаў у асяродку князёў Кобрынскіх і іхнага атачэньня. Быў сярод іх Іван Гальшанскі — з роду, які даў краіне каралеву Соф’ю. Яна памерла дваццаць гадоў таму, але ж ейная кроў цякла ў жылах сына, які, аднак, не наблізіў род Гальшанскіх да трону, бо каля яго стаялі іншыя, кракаўскія вяльможы. Сярод незадаволеных быў і малады князь Хведар Бельскі. Яму й прызначыў сваю сястру ў жонкі спадкаемца Кобрынскага княства.

— Які плян прыдумалі змоўшчыкі, якое месца ў ім займала вясельле Ганны Гальшанскай і Хведара Бельскага?

— Змоўшчыкі надумалі, што дзеля таго, каб фізычна зьнішчыць вялікага князя й, карыстаючыся мітусьнёй, узьняць паўстаньне, трэба запрасіць валадара Княства на вясельле, якое павінна было адбыцца неўзабаве, у 1481 годзе. Дзе ж яшчэ яны могуць засьпець яго зьнянацку? Ня ехаць жа дзеля гэтага ў Кракаў! Можна было б адважыцца на забойства ў Вільні, дзе вялікі князь зьяўляўся ня менш як два разы на год, але й там пляны іхныя маглі сарвацца куды з большай верагоднасьцю, чым у Кобрыні... І вось Казімер павінен быў зьявіцца ў Кобрын. Дзьева радзіць сям’і Княства запрашалі яго туды, а Казімер адчуваў сваю непарыўную сувязь зь Вялікім Княст-

вам куды болей, чым з Каронай. Нездарма ягонья дзеянні выклікалі незадавальненне палякаў і прынеслі яму папулярнасць у Літве — Беларусі.

— Якая роля адводзілася Ганьне?

— Ганна нічога ня ведала пра іхныя пляны. Не магла яна нават уявіць, што дзень ейнага вяселья можа стаць страшным і крывавым днём.

— Дык чаму авантура не ўдалася?

— Казімер не прыехаў на вяселье. Больш за тое — раніцай, пасля шлюбнай ночы, малады даведаўся, што змова іхная выкрыта, караю вядомыя нават імёны змоўшчыкаў. Казімер быў разьюшаны, і нянавісьць да змоўшчыкаў, да тых, хто хацеў яго ашукань і завабіць у ганебную сетку змовы, засталася ў яго на ўсё жыццё. Сваю нянавісьць ён перадаў і сынам. Тады, пасля адзінай шлюбнай ночы, Хведар Бельскі цудам уратаваўся. Ён, пакінуўшы маладую жонку, уцякаў праз усю краіну, а пагоня імчала за ім. Яна ўрэшце дагнала Івана Гальшанскага й Міхала Слуцкага, і тым, не зважаючы на іхную радавітасць і сваяцтва з каралём, паводле выраку суду, сыялі галовы.

— А Хведар Бельскі ўсё ж дабраўся да Масквы і там знайшоў прытулак?

— Так, у Маскве яго літасьціва прыняў Іван III. Той самы Іван, які ўважліва сачыў за ўсім, што робіцца ў Вялікім Княстве Літоўскім і які абвясціў, што менавіта ён зьяўляецца «государем Всея Руси», а значыць, спадкаемцам земляў, што некалі называліся «рускімі». Хведару Бельскаму выдзелілі гарады Дземен і Мораў, ён быў набліжаны да трону. Здавалася б, можна радавацца: уцёк ад сьмерці, стаў уладальнікам гарадоў, атрымаў поўную свабоду ў сваёй веры і нават хадзіў, як вой, разам з Іванам III на Цьвер, якая хілілася да Вялікага Княства, ваяваў з

былымі сваімі саюзнікамі. Аднак, ён ужо празь пяць гадоў спрабаваў уцячы з Масквы, цяпер ужо назад, на радзіму, бо там яго ўсе гэтыя гады чакала жонка, якая стала закладніцай ягонай авантуры і якую з Княства не выпускалі, ды яна й не хацела ехаць у Маскву.

— Як рэагаваў на спробы ўцякаў цар?

— За спробу вярнуцца ў ВКЛ маскоўскі цар саслаў Хведара Бельскага ў Галіч. Дыпляматы ўвесь час спрабавалі вырваць у Казімера дазвол на выезд Ганны, на што той нязьменна адказваў, зьвяртаючыся да Хведара: «Прыяжджай і забірай!». Але як прыехаць, калі не адпускае й маскоўскі цар, які вярнуў сваю прыязнасць і дараваў няўдалыя ўцёкі. Не хацеў ён прасіць літасці і ў Казімера. Ён разумее, што інкогніта прыехаць і забраць жонку наўрад ці ўдасца.

— І колькі цягнулася гэтае расстаньне? Ці верныя былі набраныя шлюбам адзін аднаму?

— Сямнаццаць гадоў доўжылася гэтае расстаньне. Ганна ў Кобрыні таксама чакала, пакуль нешта зьменіцца й муж зможа вярнуцца на радзіму. Памёр ейны брат, яна стала адзінай уладальніцай родавых земляў, але не прымала ніякіх прапановаў на новы шлюб. Не саступаў і Хведар Бельскі. Магчыма, ён толькі цяпер зразумеў, што самавольна распарадзіўся чужым жыццём і паставіў прыўкрасную маладую жанчыну ў становішча, якога яна не выбіралася, бо выбіраў толькі ён сам і ягоныя сябры. Выбіралі й выбралі за яе.

— Але жыццё ўсё ж бярэ сваё... Хто першы здаўся?

— Натуральна, мужчына. У цара падрасла пляменьніца, якая магла прывязаць уцекача да ягонай новай радзімы. Але для таго, каб уступіць у новы

шлюб, трэба было прызнаць вянчаньне несапраўдным. Ды для цара няма перашкодаў, і дазвол на новы шлюб быў атрыманы. У 1498 годзе Хведар Бельскі павянчаўся з князеўнай Разанскай, і ў іх адзін за адным нарадзіліся ажно трое сыноў. І ён стаў аддана служыць ёй: быў начальнікам вялікага коннага палка, стаў ваяводам, хадзіў на Казань, выступіў у 1502 годзе супраць Вялікага Княства, дзе вялікім князем быў ужо малады Аляксандар.

— А Ганна?

— Ганна выйшла замуж толькі праз чатыры гады пасля жаніцьбы свайго былога мужа, якога яна кахала ўсе гэтыя гады й за жыццём якога ўважліва сачыла, усё яшчэ маючы надзею на зьмены. Ейным мужам стаў маршалак ВКЛ Вацлаў Касьцевіч. Ганьне было ўжо сорок два гады.

— Як завяршыліся гэтыя жыццці?

— Вестка пра сьмерць Хведара Бельскага засьпела яе зьнянацку. Яму было каля 45 гадоў. Але паход на Казань у 1506 годзе стаў для яго апошнім. Што ж, яго напаткала лепшая сьмерць, чым ягоных колішніх сяброў. Яны загінулі на эшафоце, а ён — у бітве. Хаця бітва гэтая была за чужыя інтарэсы, за чужую зямлю. Ганна перажыла свайго сапраўднага, венчанага мужа на трынаццаць гадоў.

— Якую цану заплаціла старадаўняя Беларусь за гэтую авантуру?

— Пасля сьмерці Ганны княства канчаткова страціла нават сваю ўяўную самастойнасьць. А яшчэ раней краіна страціла храбрага воіна, які стаў эмігрантам — адным з тысяч і тысяч уцекачоў з роднай зямлі.

